

ÎN JURUL CONCEPTULUI DE „EV MEDIU”: *ISTORIA LITERATURII ROMÂNE. EPOCA VECHĂ,* DE SEXTIL PUȘCARIU

1. Premise

Titlul studiului de față, deși amplu, reușește să numească doar punctul de convergență al liniilor de argumentare pe care le propunem aici și care pornesc de la observații cu caracter istoric și teoretic. Una din tezele noastre este că, pentru Sextil Pușcariu, lucrarea sa¹ dedicată epocii vechi a literaturii române a fost nu doar un scop în sine – acela de a prezenta într-un mod accesibil și atractiv medievalitatea culturală locală –, ci și un mijloc pentru a vorbi critic, când implicit, când explicit, despre modernitatea contemporană lui și despre comportamentul istoric al unor instituții și instanțe ale puterii din spațiul public. În același timp, istoria literaturii pare să fi fost pentru cercetătorul ei pretextul pentru a se referi la evoluția artei cuvântului și a altor fenomene ale artelor, tocmai pentru a informa, dar și pentru a-i cultiva publicului larg „simțul istoriei” și sentimentul național și a-i întări conștiința modernă. În siajul interpretării acordate de Antoine Compagnon noțiunii de „modern” – în binecunoscuta sa carte din urmă cu 10 ani² –, demersul lui Pușcariu ne revelează nouă, celor de astăzi, un portret particular al său: de *antimodern târziu*, cu atitudini ambivalente, dar și cu considerații radicale, orientate nu împotriva modernității, ci a exceselor ei; de intelectual chiar „ultramodern”, care, deși nu-și mai face iluzii cu privire la lumea sa, continuă să participe încrâncenat la construcția ei; un tip uman cu profil cultural aparte, în fond, de adevărat om al modernității, critic și, în același timp, nostalgic; un „modernist moderat”, care integrează tradiția, pe care o cunoaște cu erudiție, în proiectele sale de făuritor de realitate (instituții universitare, școală de înaltă specialitate, instituții de patrimoniu sau de cercetare, publicații, cronică artistică ș.a.m.d).

Pe de altă parte, o nouă lectură a *Istoriei literaturii române*, volumul I (singurul realizat, de altfel, din proiectul editorial anunțat de autor), ne reapropie de conceptul de „ev mediu”, în relație cu alte noțiuni din vocabularul științific aferent, precum „epoca veche” și „premodernitate”. Realizând acest detur, vom căuta să ne întoarcem către teza anterioară, decelând antimodernitatea lui Pușcariu din analiza viziunii sale de istoric al fenomenelor culturale (literare, în mod particular aici).

¹ Trimiterile se fac la ediția critică a lucrării, Pușcariu 1987.

² Ne referim aici la ediția franceză, din 2005; în studiul de față facem trimitere la Compagnon 2008.

2. Linii de argumentare

Pentru aceasta, devin relevante:

a. criteriile cu care autorul operează în delimitarea și în definirea perioadei istorice studiate (pentru a-i înțelege preferința pentru un termen sau altul, și, de aici, viziunea sa asupra istoriei);

b. metoda pe care o propune Pușcariu în interpretarea epocii „medievale” românești (contextualizantă, generaționistă, antipozitivistă, dar și antiromantică ș.a.);

c. diferențele și suprapunerile dintre „istoria literaturii” și „istoria literară”, în cazul lucrării sale;

d. fina depliere a conceptelor „dependență” (de Orientul european, conservator) și „influență” (venită dinspre Occident, cu consecințe progresiste), fundamentală atât pentru tezele lucrării (anticonservatoare, dar nu antiiluministe, cum se întâmplă la modernii studiați de Compagnon), cât și pentru organizarea argumentării.

Derivă de aici, din analiza metodei și a metodologiei, o suită de întrebări de ordin mai larg intelectual, la care căutăm răspunsul:

1. *În ce măsură urmează Pușcariu teoria și filosofia europeană a istoriei, anterioară sau contemporană lui?*

Afin ideii de influență benefică apuseană, deși privește cu admirație la iluminism, fie el de sorginte franceză, fie germanică, este totuși critic la adresa romantismului. Ambivalențele continuă: deși în general negativ față de ideologia romantică reflectată în demersurile metodologice ale istoricilor timpului, Pușcariu practică un tip de istoriografie dedicată numelor marcante, privite în sincronie și în context, dar și în diacronie, proiectate pe fundalul unor „răstimpuri mari de timp” (Pușcariu 1987, p. 13) – parțial reflex clasicist, hegelian, parțial romantic.

Opțiunile sale teoretice nu duc în mod exclusiv nici către clasicismul german, nici către romantismul german, dar nici către raționalismul francez, ci, mai curând (în spiritul școlilor europene descendente din Giovan Battista Vico, ca și din abatele Jean Mabillon, din Montesquieu și chiar din Voltaire (Gatto 1995)), sunt umanist-iluministe (însă nu negative, spre exemplu, precum la Voltaire în 1758, în *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, la adresa epocii vechi și a bisericii catolice) și doar în anumite aspecte devin clasiciste (amintindu-ne de Herder, dar fără pasiunea acestuia pentru cultura antică greacă, ci, dimpotrivă, pentru „romanitate”). Așadar – dacă urmăim grila lui Compagnon –, Pușcariu e mai curând un anti-anti-modern, pe care îl asimilăm aici cu denumirea pe care o propuneam mai devreme, de antimodern târziu, date fiind tocmai preferințele lui pentru umanismul-iluminist (recuperează ceea ce antimodernii occidentali, precum Marcel Proust, spre exemplu, refuză – secolul al XVIII-lea).

În același timp, cunoștințele despre renașterea italiană par puternic marcate de opera istoricului de artă Jacob Burckhardt și de gândirea acestuia asupra istoriei: o viziune anti-hegeliană, concentrată asupra tipologiei constantelor istorice – „marii bărbați” (figuri culturale marcante), sentimentul „național” – și asupra celor trei pu-

teri definatorii pentru epocile vechi: statul, biserica/religia și cultura. „Cunoașterea istorică”, despre care putem spune că Burkhardt o consideră adevăratul țel al științelor în secolul al XIX-lea, calea pentru înțelegerea corectă a devenirii lumii contemporane, este deplină dacă se eliberează de contradicțiile historicismului și de egalitarism (un alt simptom al antimodernului, precum în cazul lui Baudelaire), astfel încât cele trei puteri ce definesc o civilizație să nu devină monocrome, iar cultura și expresiile individuale să nu devină imobile. Burkhardt pare să fie prezent în gândirea lui Pușcariu, însă doar până la întâlnirea cu medievalitatea. În absența unei renașteri locale, fapt pe care îl recunoaște și îl motivează, Pușcariu valorifică sistemul de categorii pe care Burkhardt îl pune la lucru în scrierile sale despre antichitate sau renaștere, dar în analiza „epocii vechi” românești, pe care, prudent, se ferește să o numească „Ev Mediu”.

2. Este Pușcariu un modern prin critica adusă pașoptismului sau este un anti-modern, prin acuza la adresa spiritului (excesiv) critic junimist și prin opțiunea sa pentru gândirea istorică respectuoasă față de umanismul-iluminist?

Metoda sa, totodată acumulativă (moștenirea lui Vico, prin excelență) și biografică (o opțiune vagă, precum la Sainte-Beuve sau la Hyppolite Taine, pentru romantism, antimoderni și ei), se concentrează, în mod asumat, asupra figurilor de constructori de valori, care își transcend epoca, și proiectează majoritatea scriitorimii mărunte în fundal, în „privirile generale” ale capitolului. Deși contemporan cu prima generație a Școlii franceze de la *Annales*, interesată în istoriografie de fenomene precum istoria mentalităților colective, de fenomene de masă, dar și de micro-istorii, Pușcariu rămâne prin lucrarea sa pe granița dintre lumi sau chiar – paradoxal, am spune –, deși în mai multe, în niciuna din ele până la capăt. Clamează transpunerea istoricului în vremurile de care se ocupă, dar păstrează tonul vibrant al angajamentului patriotic colectiv și individual (pe care nu-l putem numi încă ideologic), contemporan lui, cu puternic caracter național (și nu naționalist); acuză patriotismul rău înțeles de către romantismul local, dar cultivă cu un ton superlativ influența franceză venită prin intermediul acestuia; subliniază în numeroase locuri acțiunea benefică a culturii occidentale și critică frontal conservatorismul ortodox, neinteresat de factorul etnic și de cel național, dar îi rezervă acestuia un anumit rol indirect în rezistența împotriva „deznaționalizării” românilor transilvăneni sau moldoveni sub presiunea catolică ș.a.m.d.

3. Radiografia metodologiei și interpretarea datelor

3.1. Periodizarea: autorul operează cu patru termeni așezați în succesiune (și nu opozitivi, în perechi): epocile sunt veche, nouă, modernă și contemporană.

Faptul denotă o lectură valorizantă a istoriei, de tip umanist (și nu în spiritul protestant al lui Christoph Martin Keller, în *Historia Medii Ævi*, din 1688, urmat apoi de Voltaire, dar și de romanticii fervenți), dat fiind că apreciază perioada medievală, urmată de o revigorare iluministă a sentimentului „național”, pe care îl

vede manifestându-se în istorie diferit, în funcție de epoci și contexte. O discretă gândire evoluționistă, de tip hermeneutic istoricist (din nou, Vico) este aplicată aici în chip vizionar identității colective (dacă ne gândim la anul 1918 și la faptul că Pușcariu începe să redacteze cursurile populare de „veche” în 1911): conștiința națională se formează în timp și, deși mult încercată, ea se manifestă deplin în cele din urmă. Gândirea hermeneutică se combină cu o lectură de tip hegelian: specificul unei perioade istorice este redat prin contextele în care se manifestă și prin valorile pe care le creează figurile reprezentative – preferința pentru biografii „izvoarăște dintr-o concepție individualistă a istoriei” (Pușcariu 1987, p. 14) –, dar și prin culorile hărților de fundal, respectiv „cărțile populare”, arta din spațiul comunitar sau alte creații de consum mai larg.

Jaloanele etapelor (pentru că nu cronologia interesează aici, ea este chiar respinsă categoric, ci o anumită linie de evoluție, cum spuneam) sunt istorice, dar cu marcată semnificație identitar-națională: lingvistice – epoca nouă începe cu „renașterea noastră ca popor romanic”, de la iluminism, latinism și de la influența franceză (Pușcariu 1987, p. 14) – și evenimentiale – epoca modernă datează de la 1859, iar cea contemporană autorului, de la 1918.

Pentru începutul epocii vechi și pentru întreaga desfășurare a acesteia, Pușcariu recurge la procedeul definirii cadrului de referință și a subiectului „comunitate” (ulterior, națională) drept identitate/alteritate geografică: „noi, aici, în răsăritul Europei” (Pușcariu 1987, p. 14). Conștiința sa de istoric lasă să se vadă, fără a disimula, propriul sentiment al apartenenței, angajamentul comentariului participativ, precum și asumarea francă a viziunii istoriografice integratoare.

Condiția de „graniță” între continente, care duce la numeroase alte severe constrângeri, dar și la caracteristici remarcabile (asupra cărora revine adesea), este prezentată critic (deși motivat) încă din al doilea paragraf al „Introducerii” volumului (într-o definire apofatică a situației istorice): noi, românii,

„[...] n-am luat parte la cele mai multe primeniri care au zguduit din temelii înfățișarea vestului european. [...] La orizontul Țărilor române n-a răsărit soarele civilizației crescute pe ruinele antice: zarea vederilor noastre era stăpânită de semiluna care a făcut ca la noi evul de mijloc să dăinuie încă sute de ani” (*ibidem*).

Renașterea occidentală, al cărei ecou s-a auzit „la noi” „slab și întârziat”, este înregistrată aici începând cu sfârșitul secolului al XV-lea doar pentru că se suprapune cu consecințele căderii Constantinopolului la 1453 și cu extinderea puterii musulmane către nordul Balcanilor și dincolo de malul stâng al Dunării (în alte locuri, Pușcariu va relua referința istorică majoră, Renașterea italiană, cu secolul anterior, *Trecento*).

Un lung Ev Mediu (dacă e să-l parafrazăm pe Jacques Le Goff) „românesc” reprezintă opțiunea de interpretare a lui Pușcariu pentru „epoca veche”, așadar nediferențiată structural, relativ omogenă, stabilă și previzibilă, fără schimbări majore de paradigmă, fără rupturi pornite din interior. Mai curând caracterizată de progresie lentă și continuă, cu un ritm al acumulărilor de forme și conținuturi marcat doar

de valurile de „influențe” venite dinspre Apus, perioada românească „veche” începe, în viziunea lui Pușcariu, cu secolul formării statelor medievale locale, sub semnul autoritar al civilizației slavilor de sud – așadar, fără nicio „antichitate” greco-romană sau daco-romană –; contemporană, iată, mai curând cu renașterea italiană decât cu Evul Mediu apusean (de aici, nevoia pe care o resimte Pușcariu de a sublinia diferențele și de a le motiva mereu). Altfel vor proiecta ulterior unii istorici (precum Dan-Horia Mazilu) istoria literară veche (așadar, a „instituțiilor”, de tipul genuri, specii, biserică, școli etc.), printr-un construct istoric integral, suprapus istoriei europene, pentru a asigura ideea prezenței, a continuității și totodată a prestigiului cultural local.

3.2. Fundamente conceptuale: „Istoria” acestui început de epocă, astfel stabilit, conferă

„direcția pentru veacuri întregi nu numai vieții noastre de stat, ci și mai ales dezvoltării noastre culturale” (Pușcariu 1987, p. 7–8).

Viziunea critică a lui Pușcariu își mărturisește de la bun început orientarea umanist-iluministă:

„La slavii de sud înșiși, cultura aceasta era de origine bizantină, astfel încât, mai târziu, când începe influența grecească în Țările române, numai haina exterioară se schimbă, dar fondul rămâne același. Legați dar de Orient cu cătușe puternice, întreaga epocă a literaturii noastre se caracterizează prin influența aceasta orientală, a cărei trăsătură principală era dependența manifestărilor culturale de biserică, în special de ortodoxism. [...] Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu Clain și tovarășii lor au săvârșit minunea resurecțiunii poporului rămân și au imprimat direcția în care avea să se dezvolte spiritul public în cursul deceniilor următoare” (Pușcariu 1987, p. 8).

Conceptul cultural de „influență” va primi însă, din necesitatea de clarificare metodologică, o notă specifică, strict pozitivă, și va denumi contactele (creative) cu occidentul; în ce privește relația cu orientul ortodox, Pușcariu va alege să utilizeze noțiunea de „dependență” (stagnantă). Totuși, el nu separă micro-perioadele în funcție de aceste două concepte operaționale, ci semnalează în prezentarea evoluției epocii vechi un aspect dominant sau altul, într-un mod critic sau nu, în funcție de situație.

O influență apuseană vine prin intermediul Școlii Ardelene, privite la rândul ei de către lingvist cu luciditate – direcția latinistă, o exagerare –, dar, în perspectivă etică și ideologică, subiectiv, pentru că datorită ei

„a luat ființă sentimentul nostru național și naționalizarea tuturor aspirațiilor, a culturii și a literaturii noastre” (Pușcariu 1987, p. 8).

O adevărată „renaștere romanică” (și nu romană) a avut loc datorită mișcării ardelene, atunci când s-a format „un hotar firesc între noi și Orient” (condiția de „graniță” nu dispare, dar este obiectivată, clarificată și definită acum în raport cu estul) și s-au deschis „tot mai largi porțile spre Vestul luminat” (Pușcariu 1987,

p. 8), prilej cu care sunt enumerate noile cunoștințe: obiceiuri europene, literatură apuseană, îndeletniciri artistice.

Caracteristică pentru gândirea lui Pușcariu se arată a fi unitatea opozitivă, dar care nu duce la scindare, ci tot la continuitate: influența franceză, decisivă pentru „renașterea noastră romanică”, vine întâi prin filieră rusă (altfel, o civilizație ortodoxă constrângătoare), apoi prin cea romantică (parțial criticată și ea prin opoziție cu Junimea, care, la rândul ei, deși este admirată pentru spiritul științific, de „observare a realității și de descoperire a adevărului neînfrumusețat” (Pușcariu 1987, p. 9), este dezavuată din cauza „criticismului, nefiresc la un popor tânăr, care nu-și ajunsese încă idealul național” (Pușcariu 1987, p. 9) și a „artei pentru artă” (separă esteticul de etic, în linie kantiană, repudiată de autor). Bărbații iluștri ai Școlii Ardelene au fost înlocuiți însă în mod fericit, se apreciază, atunci când au apărut „curente devenite primejdioase”, de către pașoptiștii cu „vederi largi” și creatori de conștiință și de cultură modernă, precum Mihail Kogălniceanu și Vasile Alecsandri. Aceeași idee, legată de marile nume care au influențat istoria culturală, se regăsește în întregul tablou al literaturii române. Pușcariu alege să reprezinte evoluția și generaționismul, cum spuneam, prin figuri majore, iar verbul mișcării acumulative se conjugă la „modul” continuității și al valorilor definitorii pentru fiecare etapă în parte.

Istoria literaturii române, epoca veche, în viziunea lui Pușcariu, nu este (și, din tabloul general, nici celelalte epoci nu sunt) o istorie a instituțiilor literare, a genurilor moderne sau a cronologiilor (dimpotrivă, autorul se declară un cercetător anti-factologic). Critic al istoriei pozitivistice, ia totodată distanță și față de patriotismul romantic, mitizant, neselectiv și lipsit de interes pentru evaluare. Pușcariu solicită istoricului înțelegerea operei, a contextului și a rolului autorului în epocă, întotdeauna un ilustru bărbat (se încadrează astfel în linia generală a criticii românești, „clasicistă” prin modul în care operează cu conceptul de „autoritate”). Demersul lui de istorie a literaturii, contrar istoriei literare de care ia distanță, pliază, de fapt, noțiunea de „literatură” peste cea de „scris”/„scriitură” și de „cultură”, chiar până la a suprapune actul literar peste actul artistic în general – vezi lungul expozeu intitulat „Celelalte arte” (Pușcariu 1987, p. 24–33). În consecință, judecata de valoare, „măsura cu care va judeca istoricul literar opera unui scriitor, se va schimba neconținut; ea va fi alta de la o epocă la alta, va fi relativă” (Pușcariu 1987, p. 11). Co-participarea la interpretarea istoriei (la judecata posterității se adaugă și judecata istoricului) nu este motivată în cazul lui Pușcariu doar etic (în context, decantat fiind sentimentul identitar-național pe care îl construiesc opera și autorul ei), ci și estetic (prin contribuția la patrimoniul limbii), în cea mai pură linie de gândire socratică. Influența acestor valori se face simțită atât în sistemul de concepte, pe care autorul îl aplică la obiectul istoriei, cât și în înțelegerea dată obiectului de studiu, respectiv „literatura română” din „epoca veche”, cadru generos, care acceptă în principiu orice fapt scris de limbă ca mărturie a evoluției acesteia (*textum*) și ca document de epocă (*testis*). Țesătură de limbă română scrisă și mărturie pentru nivelul de cunoaștere, pentru intenția autorului, pentru necesitățile de informare ale timpului sau

pentru contexte și conjuncturi, *documentul* este privit ca *monument*, atunci când valoarea lui se dovedește a fi reală.

Grija pentru valoarea textului selectat este dublată în mod necesar de grija pentru valoarea autorului prezentat, în baza ideii că „bărbații mari” sunt cei care marchează cursul istoriei cu adevărat (și suficient pentru o carte de introducere în domeniu); de aceea, Pușcariu recurge la metoda biografică, pe care o fondează pe reprezentativitate și pe gradul de influență al actului scriitoricesc și cultural.

4. Noi observații legate de metodologie

Regăsim într-o lucrare erudită din deceniul șase al secolului trecut, semnată de Vasile Florescu (din păcate, marcată de ideologia marxistă uneori până la nivelul judecăților de valoare), o istorie utilă a conceptului de „literatură veche”, urmărită în convertirea sa în „literatură medievală” și, mai târziu, „premodernă” (denumire specializată pentru perioada – variabilă – de dinaintea modernității/modernităților). Rădăcina conceptului este contemporană cu reformele pedagogice grecești antice și se consolidează odată cu sofistica.

Perechea „veche”–„nouă”, moștenită din antichitatea greco-romană (dar contextualizată diferit, în funcție de etape), cu valoare antitetică (erau deja categorii literare, nu simple judecăți de gust), la Pușcariu nu are însă, așa cum am văzut, aceeași semnificație; autorul apreciază fără rezerve perioada iluministă și apoi influența franceză asupra spațiului public românesc („epoca nouă”), dar valorifică lungul Ev Mediu ca o contrapondere și ca model istoric pentru contemporaneitatea sa (aici, totuși, este anti-iluminist, dacă ne gândim la Voltaire, dar și antiromantic, dacă ne amintim de Jules Michelet). Așadar, conceptul de „decădere”, dacă nu apare explicit la Pușcariu, ca să pună în opoziție Evul Mediu și premodernitatea, este implicit prin modul în care subliniază configurarea spiritului și a sentimentului național în cazul numelor mari din „epoca veche”, ce au dovedit astfel și „simț istoric”. Un nou indiciu aici al posibilului reflex antimodern de gândire al lui Pușcariu, asupra căruia vom mai reveni.

Înaintăm o a doua observație în legătură cu atitudinea „medievală” a lui Sextil Pușcariu (incriminată de recenzorii critici ai istoriei sale): autorul își înțelege obiectul de studiu în spiritul epocii căruia acesta îi aparține, așadar nu separă „literatura” de fenomenul „cultură” și nici pe acesta de istorie; nu operează cu criteriul „artisticității”; nu introduce sistemul modern al genurilor și al speciilor. Refuză autonomia obiectului său de studiu în raport cu contextul, pe care îl așază în lumina esteticului funcțional, evolutiv el însuși și angajat (*docere delectando*) – viziune umanistă. De altfel, în linia gândirii antice chiar (Aristotel 1957, 1447b 15), istoria literaturii nu se concentrează în mod simplist asupra formei, ci asupra evoluției continue a conținutului și a nivelului limbii române. Or, în acest caz, conceptul de „literatură veche” devine permisiv și amplu, valorificarea sa realizându-se sub incidența altor criterii, strict interne genului vechi și textului (limbii, motivelor, subiectului, calității informației, scopului sau mesajului).

O observație derivată de aici ar fi că Pușcariu renunță să introducă în periodizarea istoriei literaturii un concept roman, cel pe care Quintilian l-a propus sub numele de „clasic”, de autori-model (pentru o literatură „premodernă”, situată între cea veche și cea nouă, mai curând „modernă”, dar pentru secolele principatului). Pentru Pușcariu, este extrem de important ca a doua epocă din istoria literaturii române, a „renașterii romanice” a românilor, să fie privită ca fiind de-sine-stătătoare, nu ca un preambul pentru modernitatea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Criteriile cu care el operează sunt, de fapt, întemeiate riguros pe o viziune nu doar de lingvist romanist, ci și de istoric cu o orientare și de formație pro-occidentală. Din acest motiv, nu introduce perioade-tampon, ambigue, ci decantează funcțiile ideologice și caută să prezinte contribuția fiecărei epoci, dar și momentele critice care apar în evoluția lor internă.

O altă consecință este dată de faptul că Pușcariu continuă o linie „veche” de argumentare, cu rădăcină, în definitiv, în tratatul lui Quintilian, *De Institutio oratoria* (XII, X, 2), pentru apropierea, dubla oglindire sau complementaritatea dintre arta cuvântului și celelalte arte (indiferent de statutul lor, inferior sau nu scrierii). Se regăsesc aici dezinteresul pentru teoria inegalității genurilor, implicit a formelor și, în schimb, interesul pentru ideea de transformare acumulativă continuă a artei, cu toate perioadele sale de decadență și cu toată inegalitățile dintre operele individuale.

Un alt indiciu al posibilului reflex antimodern de gândire al lui Pușcariu este ideea, fin exprimată, de decădere, conturată după perioada de maturitate stilistică și lexicală a limbii literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (oricum, idee cosmopolită și de import occidental). El însuși având „gesturi și tendințe cam decadente și simboliste”³, cum este caracterizat de un contemporan al său, Pușcariu nu tinde să facă totuși din „epoca veche” un mit al „vârstei de aur”, o pledoarie „antichistă” pentru reluarea modelelor ei literare, ci mai curând a celor moral-culturale – personalitățile marcante; el proiectează o lumină critică asupra prezentului tocmai prin modul în care concepe această istorie a literaturii, căreia, dacă ar fi continuat-o pentru toate epocile, i-ar fi subliniat – îndrăznim să avansăm o supoziție – și caracterul decadent. Pușcariu se înscrie aici în siajul teoriilor europene ale „modelului”, dovedindu-se, de aceea, conservator (ține însă de „moderația” antimodernului) și scriind pe alocuri în spiritul și nu în litera istoriei tradiționale. În rest, nu critică literatura „veche” (medievală) precum renașcentiștii, spre exemplu, care o acuzau de lipsă de rigoare și de valoare, ei opunându-se, astfel, antichiştilor. De altfel, în Occident, în literatura de specialitate, cei doi termeni, „veche” și „antică”, se specializează în timp, astfel încât primul denumește o literatură viciată nu doar de lipsa rigorii formale, ci și în utilizarea limbii (latina clericală sau chiar „vulgara”), în timp ce al doilea denumește literatura în limba latină clasică, precum și claritatea și naturalețea stilului. Pușcariu are însă față de Evul Mediu o atitudine mai curând de antichist – de înțeles, în absența documentelor mai vechi și, mai

³ Mărturie din epocă despre Pușcariu, consemnată de Ion Rădulescu-Pogoneanu într-o scrisoare către Mihail Dragomirescu; vezi Ornea 1978, p. 732.

ales, dat fiind interesul lui pentru textele în limba română. Devine tot mai evident faptul că are o conștiință critică a modernității, din moment ce nu situează momentele contemporane lui, la care se referă tangențial în istoria literaturii, pe o scară a transformărilor acumulative, pe care părea să o prefere pentru epocile anterioare (cum am subliniat deja).

În spiritul umanismului renescentist, prezent mai târziu în altă formă, modernizată, la Burckhardt, Pușcariu menține ideea de „mare autor”, de perioade „de înflorire” (secolul românesc prin excelență umanist, al XVII-lea, de la Petru Movilă la Dimitrie Cantemir) și de perioade „decadente” (precum cea fanariotă, descrisă în Capitolul IV). În schimb, accentuează permanent componenta operelor naționale, pe urmele clasicismului pro-latin (francez, italian), precum și relevanța „contemporaneității” operei, dictate de contextul său și de gustul epocii. În ciuda educației sale germane, Pușcariu nu preia, cum am subliniat deja, preferința herderiană pentru antichitatea greacă, ci, dimpotrivă, va căuta să accentueze importanța filierei latino-franceze („romanice”) – ceea ce îl va apropia cel mult de clasicismul francez –, așa cum nu se va înscrie nici în linia moderniștilor revoluționari, care renunță la integrarea perioadelor vechi și se concentrează doar asupra contemporaneității lor, ci mai curând în categoria „reacționarilor”, în care Compagnon îl încadrează, spre exemplu, pe Tocqueville (Compagnon 2008, p. 33).

Deosebit de relevantă pentru punctul nostru de vedere este apropierea pe care o putem face de umanismul din secolul al XVIII-lea, începând cu deja citatul Giovan Battista Vico (*Il Feudalismo*), dat fiind interesul comun pentru aspectele sociale ale Evului Mediu, reflectate în/de actul de cultură, dar și pentru ideea conform căreia perioada a înregistrat o evoluție în procesul de formare națională. Comun de asemenea cu demersul lui Vico, din *Scienza Nuova*, este că Pușcariu tinde și el către o critică adusă timpului său.

Paralela se poate face și cu opera unui alt umanist italian, Pietro Giannone, care, în *Istoria civile* (1723), manifestă o atitudine antipapală explicită – ce a dus la excomunicarea sa și la exil (Gatto 1995, p. 148–152); la autorul român, se întâlnește de asemenea o critică severă, repetată și pe alocuri deosebit de agresivă la adresa clericatului, ortodox, de această dată, dar și a ortodoxiei anti-naționaliste, conservatoare, neinteresate de evoluția societății și de necesitățile ei spirituale, închise în ea însăși. Din acest punct de vedere, Pușcariu se dovedește un umanist ultramodern (în sensul dat de Compagnon), care valorifică lectura Evului Mediu pentru a sublinia nașterea și dezvoltarea instituțiilor statului (sub influența slavilor de sud, cum subliniază, ceea ce a dat și tipul de putere exercitată, precum și orientarea slavonă a culturii). Lupta pentru libertate a românilor leagă statul medieval de cel modern și dezvoltă, cum am precizat, sentimentul național (închegat atunci când există o acceptare a suveranității de ambele părți, guvernanți și guvernați – idee care se va regăsi, de altfel, în iluminism, la Montesquieu și Voltaire). În baza lui, se va ajunge mai târziu la conștiința națională și la construcția statului național – linie de argumentație pe care o dezvoltă și Pușcariu, ceea ce ne relevă modul în care utilizează

discursul istoriografic, dar pe care îl și construiește – astfel încât să demonstreze evoluția statului român, de la faza în care a fost inspirat de forme străine spiritului acestuia, la fazele influențelor occidentale înnoitoare (influența husită asupra afirmării limbii naționale și a traducerilor, rolul tiparului pentru răspândirea cunoașterii, influența luteranismului și a calvinismului în construcția de școli laice).

Această viziune a lui Pușcariu amintește și de Ludovico Antonio Muratori, un iluminist prin excelență, care confruntă culturile și discută necesitatea delimitării lor, pornind de la perioada medievală – nu întunecată și barbarică, ci pregătitoare pentru stadiile ulterioare, de coagulare națională (Gatto 1995, p. 153–167).

Apropierea de Montesquieu și de al său *Esprit des lois* se poate face din perspectiva aceluiași teme: critica față de biserica dominantă local, lipsită de capacitatea de a genera un sentiment național, dată fiind nu doar vocația sa universalistă, ci și dezangajarea sa socială; invariabilitatea caracterului național și importanța rolului său, încă de la fondarea statului. În schimb, întâlnirea vagă cu Voltaire ar putea fi proiectată mai curând cu privire la interesul pentru figurile singulare, care în opera lui Pușcariu se traduce prin portretele dedicate umaniștilor din secolul al XVII-lea, perioada „de aur” a culturii române vechi (dar acest interes se regăsește ulterior și la alți gânditori europeni, de care Pușcariu ne apare a fi mai apropiat – cazul umaniștilor italieni sau germani).

Din iluminismul german, reținem o interesantă posibilă paralelă cu Justus Möser, interesat de eposul popular și de noțiunea de „libertate”, precum și cu Johannes von Müller, atent la culoarea locală a folclorului și la literatura „aclimatizată” cultural (Gatto 1995, p. 187–195). Ceea ce lipsește din viziunea lui Pușcariu, dintre numeroasele reflexe ale gândirii iluministe, sunt, spre exemplu, teoria climei (factor care condiționează spiritul popoarelor) și obsesia herderiană pentru superioritatea civilizației germanice (dimpotrivă și surprinzător, dată fiind pregătirea sa, uneori Pușcariu devine critic chiar față de cultura germană din Transilvania în raport cu cea românească).

În același timp, istoricul pare complet dezinteresat de medievistica din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pozitivistă, limitată astfel doar la cercetarea documentului inedit.

În baza acestor linii de argumentație, neepuizate însă aici, considerăm că viziunea lui Pușcariu, cu puncte de vedere cosmopolite, critice, originale, rezistentă și ambivalentă în același timp, duce – după cum avansam la începutul studiului –, către un profil particular, de antimodern târziu. Autor temerar de sisteme de interpretare a fenomenelor culturale și lingvistice, constructor de forme instituționale și culturale, intelectual în contra cutumelor și a confortului în gândire, dar ca un contrarevoluționar contra-cinic, care nu dislocă, ci edifică, Pușcariu are indiscutabil o aprehensiune filosofică a istoriei; în cazul lui, nu anti-iluministă, ci antinegaționistă, dar și antiromantică. De aici, o aplecare către decadentism, o estetică proprie și o atitudine religioasă particulară, curajoasă și nobilă. Reluăm, de aceea, teza anunțată la începutul studiului: istoria literaturii este în mare parte un mijloc pentru a

studia construcția modernității, mai târzie la noi (autorul însuși o proiectează în perioada 1859–1918), dar recentă pentru Pușcariu și practic vie în perioada 1920–1930 (deceniul celor două ediții ale cărții sale).

Lucrarea dedicată de Pușcariu epocii vechi a literaturii române oferă mult mai mult decât îndeobște se consideră: fiind redactată, tipărită și revizuită (cele două ediții) într-un arc generos de timp (1911/1914–1930), putem spune că este contemporană cu evenimente istorice însemnate, dar și cu schimbări majore de paradigmă din gândirea istorică și filosofică europeană, de care Pușcariu (trebuie că) avea cunoștință; totuși, el alege să-și definească și să-și delimiteze atent și în mod propriu câmpul de lucru, astfel încât „semnătura” sa, aparent clasică, este pe deplin autentică, și atunci când oscilează sau când caută să echilibreze interpretările, și atunci când aprecierile sale sunt marcate de părtinire.

În ciuda completărilor, diferitelor reclasificări ulterioare, noilor metode, informații și concepte, lucrarea lui Sextil Pușcariu, mai curând de istorie culturală decât de pură istorie a literaturii, fie ea și „veche”, se dovedește rezistentă în timp prin faptul că personalitatea intelectuală a autorului, un edificator prin excelență, este mai importantă aici decât unele pagini, datate astăzi (de altfel, demne de a fi rediscutate). Profilului său intelectual îi putem subscrie retrospectiv dialoguri conceptuale și îi putem reanaliza viziunea, de la care trasăm astăzi noi proiecte de „arheologie culturală”, locale și internaționale, așa cum credem că a căutat să facă însuși autorul.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Aristotel 1957 = Aristotel, *Poetica*. Traducere de C. Balmuș, București, Editura Științifică, 1957.
- Compagnon 2008 = Antoine Compagnon, *Antimodernii. De la Joseph de Maistre la Roland Barthes*. Traducere din limba franceză de Irina Mavrodin și Adina Dinițoiu. Prefață de Mircea Martin, București, Art, 2008.
- Florescu 1968 = Vasile Florescu, *Conceptul de literatură veche. Geneză și evoluție: rolul său în istoria esteticii și a teoriei literare*, București, Editura Științifică, 1968.
- Gatto 1995 = Ludovico Gatto, *Viaggio intorno al concetto di medioevo. Profilo di storia della storiografia medievale*. Ediția a IV-a revizuită și adăugată. Introducere (postumă) de Raffaello Morghen, Roma, Bulzoni Editore, 1995.
- Ornea 1978 = Titu Maiorescu și prima generație de maiioresceni. *Corespondență*. Antologie, note și prefață de Zigu Ornea. Text stabilit de Filofteia Mihai și Rodica Bichiș, București, Editura Minerva, 1978.
- Pușcariu 1987 = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe. Postfață de Dan C. Mihăilescu, București, Editura Eminescu, 1987.
- Quintilian 1974 = Quintilian, *Arta oratorică*, I–III. Traducere de Maria Hetco, București, Editura Minerva, 1974.
- Sergi 2000 = Giuseppe Sergi, *L'idée du Moyen Âge. Entre sens commun et pratique historique*. Traducere din italiană de Corinne Paul-Maier și Pascal Michon, Paris, Flammarion, 2000.

AUTOUR DU CONCEPT DU « MOYEN AGE »: *L'HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE ROUMAINE. L'ÉPOQUE ANCIENNE*, PAR SEXTIL PUȘCARIU
(Résumé)

L'article propose une lecture de l'œuvre de Sextil Pușcariu, *L'Histoire de la littérature roumaine. L'Époque ancienne*, parue en 1921, dans la perspective des réflexions récentes d'Antoine Compagnon sur la typologie de l'attitude antimoderne. La conceptualisation du passé national et la narration de l'époque médiévale – un enjeu identitaire fort pour la culture roumaine d'entre les deux guerres – contiennent aussi des ressources critiques qui permettent à l'auteur de se positionner par rapport aux problèmes de la modernité et de réfléchir au comportement historique des institutions et des instances du pouvoir. La démarche de Sextil Pușcariu révèle le portrait d'un antimoderne tardif, avec des conduites ambivalentes dont les considérations radicales concernent surtout les excès de la modernité: un « ultramodern » qui tout en ayant cessé de croire au projet de la société moderne, continue de s'atteler à son édification.

Cuvinte-cheie: *Sextil Pușcariu, istoria literaturii române vechi, conceptul de ev mediu, Antoine Compagnon, antimoderni.*

Mots-clés: *Sextil Pușcariu, l'histoire de la littérature roumaine ancienne, le concept de moyen âge, Antoine Compagnon, antimodernes.*

*Universitatea din București
Facultatea de Litere
București, Str. Edgar Quinet, 5–7
laura.mesina@litere.unibuc.ro*